

МУДРІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Микола Козловець (м. Житомир, Україна)

Однією з найважливіших засад відповідальної поведінки, прийняття адекватних рішень, неруйнівної, прогностично обґрунтованої діяльності (професійної, політичної тощо) в умовах стрімких змін, розгортання негативних тенденцій розвитку сучасного світу є мудрість. Духовний капітал мудрої людини особливо актуальним стає в переломні епохи, коли вичерпують себе усталені принципи людської життєдіяльності. Переломні стадії в розвитку суспільства небезпечні не стільки економічними, політичними, соціальними, екологічними катаклізмами і катастрофами, скільки тими потрясіннями, які випробовує і переживає духовна сфера життя, суспільна свідомість. За таких умов особливої ваги набуває дослідження феномена мудрості як суспільства загалом, так й окремої людини.

Мудрість (гр. – *sophia*, лат. – *sapientia*, інд. – *prajna*, давньо-перс. – *mazda*, кит. – *чже*, евр. – *hokma*) – поняття, яке позначає найвище, цілісне, духовно-практичне знання, орієнтоване на осягнення абсолютного смислу буття і яке досягається через духовно-життєвий пошук істини суб'єктом знання. Більшість визначень мудрості, що мають місце в етико-філософській традиції, зазначають в ній саме момент найвищого знання в його ціннісному вираженні. В античності мудрість розглядалась як одна з чотирьох фундаментальних чеснот (поряд з поміркованістю, справедливістю і мужністю). За Г. Ляйбницом, мудрість є «знанням найвищого блага», а за І. Кантом – «властивість волі узгоджуватися з найвищим благом як кінцевою метою усіх речей». Російський письменник Л. Толстой визначав мудрість як «знання вічних істин, що прикладаються до життя». Один із суттєвих вихідних смислів мудрості пов'язувався з психічною трансформацією суб'єкта знання на шляху сходження (раціоналістичного, екстатичного та ін.) суб'єктивного духа до Абсолюту [7, с. 17-49].

В сучасних інтелектуальних практиках існують різні погляди на природу мудрості. Досить поширеним є розуміння мудрості як експертної оцінки знань, орієнтованої насамперед на практичний бік життя. Саме ця експертна система знань дозволяє знаходити виважені судження і давати корисні поради із життєво важливих питань [10; 12; 13]. За Б. Балтесом, мудрість пов'язана, головним чином, із розв'язанням важливих і складних питань, зокрема, таких, що стосуються смислу життя і життєвих проблем конкретних людей [13, с. 131-132]. Рівень знань, суджень і порад, що відображений в мудрості, вельми високий, а знання ці – широкого діапазону, глибокі й збалансовані. Мудрість поєднує в собі як розум, так і добродійність, і спрямована не на особисту користь, а на користь інших людей і людства загалом. Прикметною властивістю мудрості є те, що вона легко розпізнається навіть тими людьми, які не досягли її рівня.

Згідно з методологічними принципами школи Л. Виготського – О. Леонтьєва – О. Тихомирова мудрість розглядається як інтерсуб'єктивний феномен, котрий «виникає як специфічне соціальне відношення в просторі міжособистісного діалогічного спілкування і проявляється в ситуації взаємодії у відповідь на запит інших суб'єктів (у формі вміння дати пораду) або в процесі внутрішнього діалогу при зверненні до себе як до іншого (у формі прийняття рішень, здійснення вибору)» [8]. При цьому генеза мудрості визначається розвитком та інтеграцією смислових утворень на всіх рівнях мисленнєвої діяльності – мотиваційному, цільовому, операційному. Саме тому мудрість, на думку О. Леонтьєва, можна тлумачити як інтегральну характеристику особистісного потенціалу [5, с. 92-106].

У загальнотеоретичному аспекті мудрість може розглядатися як неklasичне поняття, як духовна конструкція, продукт думок і світоглядів, що логічно завершують мислення

[6, с. 98]. Поняття «мудрість» пов'язується з певною інтелектуальною, пізнавальною діяльністю, а в соціальному аспекті – з практичною діяльністю пізнання істини як справедливості й поваги, «виведення знання», що досягло в осмисленні й пізнанні найвищої сутності як «синкретичної форми в досвіді особистості». Акти духовного досвіду, духовної любові і віри своєрідно складаються і примножуються народами протягом століть, передаються в процесі виховання і спадковості від покоління до покоління. При цьому істинність вважається найважливішим критерієм наукового пізнання мудрості.

Намагаючись зрозуміти, що таке мудрість, слід насамперед уточнити, як вона співвідноситься з поняттями «інтелект», «розум», «мислення», з одного боку, і «мораль», «моральність», – з другого. На думку М. Епштейна, мудрість – це здатність людини мислити та діяти відповідно до вищих цілей життя, піднімаючись над обмеженістю часткових та плінних інтересів, у тому числі й власних. Процесуально мудрість – це, на його думку, пошук серед багатьох точок зору найкращої, поза можливістю ґрунтуватися на точному знанні [11]. Дослідник акцентує увагу й на специфічному моральнісному аспекті мудрості: мудра людина вміє знаходити найоптимальніший шлях від своїх найбільших здібностей та можливостей до потреб інших людей. Вона знає міру, яка співвідносить унікальний дар людини з унікальними потребами людства, і може піднятися над власними плінними інтересами заради інтересів віддалених, інколи таких, які виходять за межі індивідуального життя. Відтак мудрість слід розуміти не стільки як знання того, що існує, а скільки як знання того, як існувати. Це здатність встановлювати відношення, формулювати судження, аналізувати проблеми і використовувати засвоєні стратегії для розв'язання завдань.

Мудрість визначається як «розум розуму», тобто здатність розумно використовувати власний інтелект. І, нарешті, мудрість – це цілісна властивість, бо не можна бути мудрим в одному і не бути мудрим в іншому (на відміну від можливості мати розвинений, скажімо, соціальний інтелект, і не дуже розвинений академічний). Сьогодні, при інтенсивному спілкуванні з інтернетом, важливо пам'ятати, що мудрість – не сукупність знань (у такому випадку нинішній Google був би першим мудрецем). Мудрість – це спосіб життя, життєва позиція; це свобода й інші чесноти.

У процесуальному аспекті мудрість постає як мудра діяльність суб'єкта та описується на рівні певних психологічних властивостей особистості, які роблять можливим здійснення відповідної діяльності. До таких властивостей відносять когнітивну гнучкість, розвинену децентрацію, інтелектуальну толерантність, здатність до емпатії, повагу до інших людей або взагалі живих істот тощо. В тих випадках, коли мудрість, як діяльність, є усвідомленою та раціональною, існує у розгорнуто-усвідомленому вигляді самоздійснення ментальної моделі, ми говоримо про «свідому мудрість», тоді як при її існуванні у згорнутому вигляді – про «інтуїтивну мудрість». Зазначені види мудрості можуть взаємопереходити одна в одну.

Отже, мудрість як онтологічний феномен знаходить своє втілення у діяльності з постановки і розв'язання завдань (як життєвих, так і наукових, академічних тощо, причому як власних, так і чужих – мається на увазі ситуація «мудрої поради») у найширшому з можливих контекстів. Вона працює за умови адекватної цьому контексту ментальної моделі світу суб'єкта, котра функціонує як інтелектуальний й моральний інтерпретаційний фільтр, що використовує критерій екологічності засобів (у широкому смислі слова). Як метакогнітивна характеристика суб'єкта, що створюється протягом його життєвого шляху і відображає результати функціонування інтелекту в просторі у взаємозв'язку з особистісними рисами, мудрість спрямовує й оптимізує особистісний розвиток і сприяє життєвій успішності людини, вона постає засадою гідного її життя.

Мудрість не задається ззовні, а вкорінена в розуміючому ставленні людини до самої себе і до навколишнього світу.

Як одна з властивостей розуму мудрість вирізняється здатністю доцільно використовувати знання, враховуючи конкретну ситуацію, знаходити способи вирішення проблем, спираючись на чужий і власний (життєвий і підсвідомий) досвід. Вона характеризується моральною духовністю, залученням до вищих життєвих, загальнолюдських цінностей, вивіщенням над обмеженістю приватних і перехідних інтересів. Вітчизняний науковець М. Тофтул пропонує розрізняти життєву мудрість і філософську. На противагу життєвій мудрості, яка виявляється в здатності приймати адекватні рішення в складних життєвих обставинах, філософська мудрість виявляється в тому, що мудрець, виявляючи всі «за» і «проти» (суперечливий характер) будь-якого, особливо відповідального рішення, дуже виважено (мудро) ставитися до прийняття однозначного рішення з точним передбаченням його віддалених та опосередкованих наслідків і загальної стратегії власної самореалізації, що передбачає і застосування ефективних засобів їх попередження [9, с. 433].

Мудрість – це найвищий рівень компетенції, тобто особливої здатності розпізнавати подібні елементи між новими і попередньо розв'язаними завданнями. Останнє передбачає, що компонентна (мудра) людина має в своєму розпорядженні великий набір розумових образів, кожний з яких фіксує сутність широкого діапазону специфічних ситуацій і найефективніші дії, пов'язані з ними. Джерелами мудрості є як власний досвід індивіда, так і культура, зокрема, мова, котра формує певну символічну систему, певні моделі світу. Кожний з нас протягом життя набуває множинність моделей, які репрезентують колективну мудрість суспільства. Тому суб'єктом мудрості може виступати як окремий індивід, так і суспільна система (соціальна спільнота, етнос, професійна група, покоління людей, суспільство, людство загалом). У такому контексті говорять про існування індивідуальної та колективної мудрості з їх різноманітними видами і рівнями, котрі тісно взаємодіють і здійснюють взаємний вплив. І лише після опанування зазначеними вище типами мудрості можна говорити про мудрість індивіда [3, с. 68-99]. Компетентність і мудрість, на думку Е. Голдберга, – це не тільки здатність проникати у суть речей, а й розуміння того, яку саме дію необхідно здійснити, щоб змінити їх. Тому як мудрість, так і компетенцію цінять за їх прескриптивні, прогностичні можливості.

Мудрість – це вища духовна потенція людини, синтетично всеохоплююча форма мислення. Найпростіший мисленнєвий акт – міфотворчість. У міфі думка на несвідомому рівні безпосередньо злита з вчинком. Це найзагальніша форма думки, притаманна людині на всіх етапах її розвитку. Всі живуть у владі міфа. Не того, так іншого. Не можна уникнути й другої всезагальної форми думки – образу, який виникає на основі чуттєвих даних: людина бачить, чує. Згадує все те, що їй доводилось слухати й бачити. Із чуттєвих даних за допомогою притаманних інтелекту логічних категорій можуть виникати поняття. Наряду з аналітичною функцією мислення вирішує й більш складне завдання створення діалектичних понять, синтезуючих модель дійсності в її цілісності, суперечливих взаємозв'язках. У цьому контексті А. Гулига вбачає інтелектуальні практики як інтегральну форму особистісної інтерпретації, що здійснюється на рівні індивідуальної ідентичності, згідно якої мудрість конструюється в духовному арсеналі морально-етичної площини [4, с. 96].

Сьогодні багато говорять про проблему людини як основний напрямок філософування, проте нерідко розуміють її як завдання винятково наукового аналізу Homo sapiens. Але людина наділена душою, яку не розкладеш по полицях дискурсивного (аналітичного) мислення. Розум вводить нас у сферу власне філософії, але не заповнює її повністю: філософія не зводиться тільки до знання. Філософія у буквальному

розумінні – «любов до мудрості»; не помилимося, ототожнивши філософію з мудрістю. Мудрість – це самокритика розуму, вічний рух уперед. Для мудреця важливо не лише все правильно знати, а головне – вести себе правильно. Всі форми думки мислення існують тут на рівних. Інколи міф може виявитися глибшим і важливішим наукової теорії.

Як мисленнева структура мудрість охоплює всі вищеназвані та переводить їх у сферу практичної діяльності. Про співвідношення розуму і мудрості добре написав М. Гоголь: «Розум не є вища в нас здібність. Його посада не більше, як поліцейська: він може тільки привести в порядок і розставити по місцях все те, що у нас уже є. Він сам не рухається вперед, поки покуда не рушать у нас всі інші здібності, від яких вона розумнішає... Розум є незрівняно вища здібність... але і розум не дає повної можливості людині прагнути вперед». Розум – це виявлення істини і спокою духу, а спокій знесилоє, ось чому обмежений і розум, ось чому «є вища ще здатність, ім'я якій – мудрість» [2, с. 220].

Поняття мудрість і мудрець розглядаються у двох аспектах: божественному і земному. Стара метафізика розглядала мудрість як атрибут Бога. Вважалося, що у Бога множина атрибутів: безсмертя, вічність, всезагальність, абсолют, нескінченність, єдине, любов, мудрість та інші, які розумом не виокремлюються. У божественному розумінні мудрість ніколи не може бути досягнута людиною, як би вона до неї не прагнула, оскільки перебуває поза межами земного людського життя. Осягнути зміст мудрості як безпосереднього вираження Бога може лише божественна істота. Для того, щоб стати мудрецем, людина має позбутися своєї земної основи і набути божественного статусу. Однак це не означає, що інша (не божественна істота) не в змозі увійти у дотик з мудрістю та набути її якостей і рис. Істота, поєднуючись з мудрістю, здатна наповнитися змістом зовнішньої сторони (форми) останньої рівно стільки, скільки дозволяє рівень її розвитку. Однак внутрішній зміст істоти залишається поза її межами (оскільки він – зміст Бога) [1, с. 105-112].

Незважаючи на те, що мудрість – атрибут Бога і перебуває поза межами індивіда у вигляді об'єкту (в цьому випадку святого Письма), вона виявляє себе в людині як суб'єктивне, таке, що зіграє її і подає надію в осягненні себе і володінні собою. І хоча людина ніколи не зможе стати мудрецем, тим не менше вона причетна до мудрості. Мудрість «навіщає» людину рівно настільки, наскільки вона може бути причетна до неї. Слово «причетна» говорить про те, що людина володіє тільки частиною мудрості, її якимось аспектом. Володіння цілісною мудрістю означає перетворення людини в Бога, що робить безсмысленим розмежування людини і мудрості.

Існує й протилежна думка, яка стверджує, що людина за допомогою своїх знань і справ сама генерує мудрість. Ніякої мудрості поза людиною не існує. Людина сама має всі можливості й здібності для того, щоб завдяки власним силам стати мудрецем. Вона в процесі життєдіяльності імманентно розгортається так, що продукує та накопичує знання, досвід і всі можливі способи практичної діяльності до тієї міри, які переважній більшості її сучасників не під силу. За це таку людину і називають мудрою. Мудрість як властивість людини може бути вироблена і набута людиною. Як доказ звертаються до Платона, котрий уважав, що мудрості можна навчитися. І коли Платон вустами Сократа говорить про навчання мудрості, то під мудрістю розуміється філософування, яке ґрунтується на основі знання, якому дійсно можна навчитися. Сама ж мудрість, за Сократом, є прерогативою належністю Бога.

Як соціальний феномен мудрість знаходить своє втілення у діяльності щодо постановки і розв'язання завдань у найширшому з можливих контекстів. Вона працює за умови адекватної цьому контексту ментальної моделі світу суб'єкта, яка відповідно функціонує як інтерпретаційний фільтр. Однак мудрість є також і моральнісним фільтром для відбору засобів розв'язання завдань, тобто фільтром, який використовує

критерій екологічності засобів. Як метакогнітивна характеристика суб'єкта, мудрість формується протягом його життєвого шляху і відображає результати функціонування інтелекту у взаємозв'язку з особистісними рисами. Мудрість спрямовує й оптимізує особистісний розвиток та сприяє життєвій успішності людини [10].

В сучасну епоху досить складно говорити про мудрість як феноменологічну якість людської життєдіяльності. Спостерігаючи за тим, як знищують люди середовище свого проживання, створюють знаряддя самознищення, можна засумніватися у збільшенні потенціалу загальнолюдської мудрості. Більше немає людини «піднесеної», яка мучиться «вічними питаннями», багатомірність її буття штучно виключена, на місце «таємниці життя» і творчості поставлені функціональність і компетентність. Людина з відчуттям глобальних негативних наслідків вступає в нову епоху соціальних зв'язків, які характеризуються феноменологічним підходом до мудрості як світоглядного переосмислення універсалій життєвого світу [6, с. 245-254].

Смисложиттєві проблеми людського буття не можуть бути вирішені накопиченням багатства, економічним зростанням і посиленням технічної могутності людини. Зміна мотиваційних орієнтацій суб'єктів, проголошення мудрості найважливішою якістю людської діяльності є необхідною умовою стратегії виживання людства, передумовою мудрого самозбереження. Відповідно, необхідно говорити про феноменологію мудрості як якісне переосмислення людської діяльності, акцентуючи увагу на онтологічних вимірах самого буття людини.

Література

1. Александров В. И. Мудрость – миф или реальность? // *Философия и общество. Научно-теоретический журнал.* – Выпуск № 3 (55). – 2009. – С. 102–122.
2. Гоголь Н. В. Собр. соч. в 7-ми т. – М.: Худож. лит., 1986. – Т.6. – 478 с. С.220.
3. Голдберг Э. Парадокс мудрости. – М.: Поколение, 2007. – 384 с.
4. Гулыга Арсений. Философия в поисках смысла жизни / *Диалог.* – 1990. – № 12. – С. 96 – 98.
5. Леонтьев Д. А. Мудрость как интегральная характеристика личностного потенциала // *личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д. А. Леонтьева.* – М.: Смысл, 2001. – С. 92-106.
6. Лісовський П. М. Феноменологія мудрості : духовні орієнтири та імперативи (соціально-філософський контекст) : монографія. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – 351 с.
7. Назаров В. Н. Феноменология мудрости: Образы мудреца в истории культуры. – Тула : Изд-во Тул. пединститута, 1993. – 332 с.
8. Смульсон М. Л., Назар М. М., Мехтіханова Н. М. Мудрість як психологічний феномен // *Технології розвитку інтелекту.* – 2013. – № 4. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri>.
9. Тофтул М. Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі. – Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2016. – 684 с.
10. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – Москва-Томск: Изд-во Том. ун-та, 1997. – 392 с.
11. Эпштейн М. Мудрость // *проективный философский словарь. Новые термины и понятия; [Под ред. Г. Л. Тульчинского и М. Н. Эпштейна].* – Спб.: Алетейя, 2003. – 512 с.
12. Ardelt M. Wisdom as Expert Knowledge System Review of a Contemporary Operationalization of an Ancient Concept // *Human Development.* – V. 47 (5). – 2004. – P. 260-269.
13. Baltes P. B. Wisdom / P. B. Baltes, U. Kunzmann // *The Psychologist.* – V. 16 (3). – 2003. – P. 131–132.

Духовність. Культура. Виклики сьогодення. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Львів, 21-22 квітня 2017 р.).- Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. – С. 16-22.